

Ο Μύθος της Παραγωγικότητας (Ηλεκτρονικό Άρθρο)

Ιστορικό Σημείωμα

Αυτό το ηλεκτρονικό άρθρο δημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα Facebook [Με τον Μαρξ Πέραν του Μαρξ](#) στις 03/07/16.

Περιεχόμενο

Ο Μύθος της Παραγωγικότητας

Τεχνολογική ανάπτυξη, ορθολογισμός και ανεργία

Υπάρχει μια αφελής και όμως λογική αντίληψη για την παραγωγικότητα: όταν αυξάνεται – έτσι σκέφτεται ο υγιής κοινός νους – τότε θα έπρεπε κανονικά να ανακουφίζει και να διευκολύνει την ζωή των ανθρώπων. Υψηλότερη παραγωγικότητα επιτρέπει να παράγονται περισσότερα αγαθά με λιγότερη εργασία.

Στην εποχή μας όμως η αύξηση της παραγωγικότητας φαίνεται να παράγει μαζί με τεράστιες μάζες αγαθών επίσης μια μαζική ανεργία και αθλιότητα. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '80 οι οικονομολόγοι άρχισαν να μιλούν για μια τεχνολογική ή «δομική» μαζική ανεργία. Αυτό σημαίνει ότι η ανεργία συνεχίζει να αυξάνεται, σε όλες σχεδόν τις χώρες, ανεξάρτητα από την συγκυρία της οικονομίας.

Όλο και περισσότεροι άνθρωποι, σε παγκόσμια κλίμακα, δεν έχουν σταθερή θέση εργασίας. Αυτό το σκληρό γεγονός, το οποίο δεν συμβιβάζεται με τον υγιή κοινό νου, προκάλεσε μια περίεργη και παράδοξη αντίδραση των οικονομολόγων. Κάνουν έτσι ωσάν το παράλογο φαινόμενο της ανεργίας να μη ερμηνεύεται γενικά από τους νόμους της σύγχρονης καπιταλιστικής οικονομίας· ισχυρίζονται ότι μάλλον πρέπει να οφείλεται σε έξω-οικονομικές αιτίες, κυρίως σε μια λανθασμένη οικονομική πολιτική των κυβερνήσεων. Ταυτόχρονα επιμένουν στην θέση τους, ότι η άνοδος της παραγωγικότητας δεν μειώνει τον αριθμό των θέσεων εργασίας, αλλά αντίθετα τον αυξάνει. Αυτό απόδειξε, ισχυρίζονται, η ιστορία του καπιταλισμού. Ότι φαίνεται για τον αμερόληπτο παρατηρητή, σαν αιτία της ασθένειας δηλαδή η άνοδος της παραγωγικότητας, πρέπει να είναι λοιπόν η συνταγή για την θεραπεία της. Είναι όμως φανερό ότι κάτι δεν πάει καλά σ' αυτή την θεώρηση των οικονομολόγων. Πού βρίσκεται το λάθος;

Ένα αξίωμα της οικονομικής θεωρίας λέει ότι στόχος της παραγωγής είναι η κάλυψη των αναγκών του πληθυσμού. Όμως ο καθένας γνωρίζει ότι ο στόχος ειδικά της καπιταλιστικής παραγωγής είναι να παράγει ένα επιχειρηματικό κέρδος. Η πώληση των παραχθέντων αγαθών οφείλει να αποφέρει περισσότερο χρήμα απ' ότι κόστισε η παραγωγή τους. Ποιά είναι η σχέση που υπάρχει ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο στόχους; Οι οικονομολόγοι λένε, ο δεύτερος στόχος είναι μόνο ένα μέσο, και μάλιστα το καλύτερο, για να επιτευχθεί ο πρώτος στόχος· όμως οι δύο στόχοι προφανώς δεν είναι ταυτόσημοι· ο πρώτος στόχος είναι ένας συνολικό-κοινωνικός και ο δεύτερος ένας ατομικό-επιχειρηματικός. Άρα προκύπτουν αντιθέσεις οι οποίες έκαναν ανέκαθεν ασταθή το καπιταλιστικό

σύστημα.

Η φαινομενικά τόσο ευνόητη σκέψη ότι μια άνοδος της παραγωγικότητας θα έπρεπε να διευκολύνει και να ανακουφίζει την ζωή των ανθρώπων, δεν λαμβάνει υπόψη τον ειδικό επιχειρηματικό εξορθολογισμό. Αυτό που έχει σημασία είναι για πιο σκοπό χρησιμοποιείται η άνοδος της παραγωγικότητας. Αν οι άνθρωποι παράγουν για τις δικές τους ανάγκες, τότε χρησιμοποιούν τα βελτιωμένα μέσα και τις βελτιωμένες μεθόδους παραγωγής, απλά για να εργάζονται λιγότερο και να περνούν με ευχάριστο και δημιουργικό τρόπο τον κερδισμένο διαθέσιμο χρόνο. Ένας επιχειρηματίας όμως δεν έχει κανένα συμφέρον από το γεγονός ότι οι μισθωτοί εργάτες του κερδίζουν περισσότερο ελεύθερο χρόνο. Θα θεωρήσει λοιπόν την επί πλέον παραγωγικότητα ως πλεονέκτημα στον ανταγωνισμό και άρα θα την χρησιμοποιήσει για τη μείωση των επιχειρηματικών κόστων αντί για την άνεση των παραγωγών. Αυτός είναι ο λόγος που στην καπιταλιστική οικονομική ιστορία, ο χρόνος εργασίας μειωνόταν πάντοτε πολύ λιγότερο απ' ό,τι η αύξηση της παραγωγικότητας. Ακόμη και σήμερα οι περισσότεροι μισθωτοί εργάτες εργάζονται περισσότερο και για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα απ' ό,τι οι αγρότες το μεσαίωνα.

Η μείωση των κόστων δεν σημαίνει λοιπόν ότι οι εργάτες εργάζονται λιγότερο για μια ορισμένη παραγωγή, αλλά ότι λιγότεροι εργάτες παράγουν περισσότερα προϊόντα. Η αυξημένη παραγωγικότητα διαμοιράζει τους καρπούς της άκρως άνισα: οι «πλεονάζοντες» εργάτες γίνονται άνεργοι ενώ τα κέρδη των επιχειρήσεων αυξάνονται. Όταν όλες οι επιχειρήσεις – εξαναγκασμένες από τον ανταγωνισμό – κάνουν το ίδιο, προκαλείται συνολικό-οικονομικά ένα αποτέλεσμα με το οποίο δεν υπολόγιζε το περιορισμένο, ατομικό, επιχειρηματικό συμφέρον: εξαιτίας της αυξημένης ανεργίας μειώνεται η αγοραστική δύναμη της κοινωνίας. Ποίος τότε θα αγοράσει την αυξημένη μάζα των προϊόντων;

Ήδη οι συντεχνίες των βιοτεχνών του μεσαίωνα είχαν ένα προαίσθημα γι' αυτό τον κίνδυνο. Γι' αυτούς ήταν αμαρτία, φταίξιμο και έγκλημα να ανταγωνίζονται τους συναδέλφους μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας και να τους σπρώχνουν πιθανόν στην καταστροφή. Γι' αυτό, οι μέθοδοι παραγωγής ήταν αυστηρά καθορισμένοι και δεσμευτικοί, και κανένας δεν επιτρέπετο να τις αλλάξει χωρίς την έγκριση της συντεχνίας. Είναι ακριβώς αυτή η στατική κοινωνική οργάνωση που εμπόδιζε την τεχνολογική ανάπτυξη και λιγότερο η τεχνική ανικανότητα.

Οι βιοτέχνες δεν παρήγαγαν για μια αγορά με τη σημερινή έννοια, αλλά για μια σταθερή, καθορισμένη, εδαφικά περιορισμένη αγορά, χωρίς ανταγωνισμό. Αυτός ο τρόπος παραγωγής διήρκεσε περισσότερο απ' ό,τι κανείς συνήθως υποθέτει. Σε μεγάλες περιοχές της Ευρώπης απαγορεύετο η χρησιμοποίηση των μηχανών ακόμη και μέχρι τα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Αυτή η απαγόρευση ήρθε πρώτα στην Αγγλία.

Έτσι άνοιξε ο δρόμος για τεχνικές εφευρέσεις, όπως ο μηχανικός αργαλειός και η ατμομηχανή, οι οποίες οδήγησαν στην εκβιομηχάνιση. Και ακολούθησε άμεσα η κοινωνική καταστροφή: σε όλη την Ευρώπη κυριαρχούσε, τέλος του 18^{ου} αρχές του 19^{ου} αιώνα, η πρώτη τεχνολογική μαζική ανεργία.

Βεβαίως αυτή η καταστροφή αφορούσε μόνο ένα συγκεκριμένο τομέα, την υφαντουργία. Γι' αυτό ήταν παντού οι κλώστες και οι υφαντές που ξεσηκώθηκαν κάνοντας απειλησμένες εξεγέρσεις, και προσπαθούσαν να καταστρέψουν τις νέες μηχανές (τέλος του 18^{ου} αρχές του 19^{ου} αιώνα) με σκοπό να περισώσουν τις θέσεις εργασίας τους και την κοινωνική οργάνωση του βιοτεχνικού τρόπου ζωής τους. Ο πυρήνας αυτών των κοινωνικών εξεγέρσεων ήταν το κίνημα, που ξεκίνησε από την Αγγλία, των «καταστροφικών των μηχανών» που ονομαζόταν και «Λουτίτεν» από τον θρυλικό αρχηγό Ned Ludd ή Ludbam (που μπορεί να ήταν και ένα φανταστικό πρόσωπο).

Εκείνη την εποχή οι εργαζόμενοι δεν μπορούσαν να αντιληφθούν ότι οι μηχανές, το σύστημα

μηχανών, δεν είναι τίποτ' άλλο από την κοινωνική αφαίρεση του κεφαλαίου, που γίνεται αντιληπτή από αυτούς στην συγκεκριμένη υλική μορφή του συστήματος μηχανών. Λέει ο Μαρξ: «Χρειάζεται χρόνος και πείρα για να μάθει ο εργάτης να διακρίνει τις μηχανές από την κεφαλαιοκρατική τους χρησιμοποίηση κι έτσι να στρέψει τις επιθέσεις του όχι ενάντια στα τα ίδια υλικά μέσα παραγωγής, αλλά ενάντια στην κοινωνική μορφή της εκμετάλλευσης τους». («Το Κεφάλαιο», τομ. πρώτος, σελ. 445).

(Μήπως δεν γίνεται και σήμερα το ίδιο, όταν οι άνθρωποι νομίζουν ότι φταίει η τεχνολογία για τα κακά που τους βρίσκουν; Πράγματι θεωρούν σαν ένοχη για τα κοινωνικά κακά την τεχνολογία γενικά και όχι την καπιταλιστική μορφή της. Αυτή η θέση έχει εσωτερικοποιηθεί και θεωρείται σήμερα ως αυτονόητη).

Οι άνθρωποι έβλεπαν με την δική τους πείρα και αίσθηση, ότι η πρώτη βιομηχανική επανάσταση οδηγούσε σε χειροτέρευση των συνθηκών ζωής τους. Γι' αυτό μιλούσαν για «την χρυσή εποχή» που επικρατούσε προηγούμενα. Παρ' όλο που εδώ υπάρχει βεβαίως μια εξιδανίκευση της προηγούμενης εποχής, δείχνει όμως ότι οι άνθρωποι απεχθάνονταν το σύστημα της φάπρικας. Οι άνθρωποι δεν ήθελαν να παραδοθούν σε κάποιο «ελεύθερο παιχνίδι των δυνάμεων», αισθάνοντο το φιλελευθερισμό στην οικονομία όχι σαν ελευθερία αλλά σαν τεράστια εξαπάτηση, και επί πλέον αντιστέκονταν ενάντια στην ολοκληρωτική εξάρτηση τους από τα μέσα παραγωγής του επιχειρηματία, ενάντια στην πειθαρχία και την μονότονη εργασία, ενάντια στην απώλεια του ελεύθερου χρόνου και της θαλπωρής της κοινοτικής ζωής, ενάντια στον υποβιβασμό και την αναγωγή τους σε ένα «εργαλείο».

Αυτά τα στοιχεία, αυτά τα κριτήρια είναι στοιχειώδεις και οικουμενικές προϋποθέσεις της ανθρώπινης ελευθερίας, κριτήρια που καταστράφηκαν ολοκληρωτικά από το καπιταλιστικό σύστημα της αγοράς και της φάπρικας. Εκείνη την εποχή δεν είχε ακόμη εσωτερικευθεί ο «βουβός εξαναγκασμός των οικονομικών σχέσεων» (Μαρξ: «Το κεφάλαιο», τομ. 1 σελ. 762), γι' αυτό απορρίφθηκαν με απέχθεια ο ολοκληρωτικός ξενοκαθορισμός και η πειθάρχηση στον νόμο του χρήματος. Η εναντίωση σε κάθε ξενοκαθορισμό είναι για κάθε άνθρωποι ουσιαστικά κάτι το αυτονόητο.

(Σήμερα οι άνθρωποι έχουν χάσει σχεδόν ολοκληρωτικά – κάτω από την μακρόχρονη επίδραση των καπιταλιστικών συνθηκών – την τιμή τους και την αξιοπρέπειά τους, γι' αυτό και είναι τόσο άπληστοι για μια «θέση εργασίας», για ένα «εργοδότη», επειδή δεν περνά από το μυαλό τους η σκέψη, ούτε μπορούν να φανταστούν, ότι μπορούν από κοινού να οργανώσουν και να αυτοκαθορίσουν την αναπαραγωγή της ζωής τους).

Όταν υπενθυμίζεται στους οικονομολόγους το γεγονός ότι ολόκληρη η εποχή της μετάβασης στην πρώτη βιομηχανική επανάσταση χαρακτηρίζεται από ένα διαρκή – κάποτε υφέρποντα και κάποτε ανοιχτό – εμφύλιο πόλεμο σε όλη την Ευρώπη, λένε ότι όλ' αυτά είναι παρελθόν: μήπως δεν απόδειξε η παραπέρα εξέλιξη ότι οι φόβοι ήταν αναίτιοι;

Πράγματι, παρ' όλη την παραπέρα επέκταση των νέων βιομηχανικών παραγωγικών δυνάμεων, η πρωταρχική τεχνολογική μαζική ανεργία υποχώρησε γρήγορα. Ποια ήταν η αιτία;

Οι βιομήχανοι, εξαναγκασμένοι, από τον αμοιβαίο ανταγωνισμό και την ταξική πάλη, έπρεπε να παραχωρήσουν στους καταναλωτές ένα μέρος των κερδών που προήλθαν από την άνοδο της παραγωγικότητας. Οι μηχανές έκαναν δηλαδή τα προϊόντα ουσιαστικά φτηνότερα για τους αγοραστές. Η αγορά διευρύνθηκε, με αυτό τον τρόπο, αλματώδεια. Ναι μεν χρειαζόταν για την παραγωγή μιας ορισμένης ποσότητας υφασμάτων λιγότερη εργατική δύναμη παρά προηγούμενα, όμως η ζήτηση φτηνών υλικών και ρούχων αυξήθηκε τόσο πολύ, έτσι που μακροπρόθεσμα χρειαζόνταν, στις νέες βιομηχανίες υφαντουργίας, όχι λιγότεροι αλλά ακόμη περισσότεροι εργάτες.

Με αυτό, δεν λύθηκε βέβαια ουσιαστικά το πρόβλημα, διότι κάθε αγορά φθάνει κάποτε στα όρια κορεσμού της και δεν μπορεί να περιλάβει και να ενσωματώσει νέα στρώματα αγοραστών. Μόνο σε μια ορισμένη φάση της ανάπτυξης συμβάλλει η αυξημένη παραγωγικότητα – παρ' όλη την λιγότερη δαπάνη εργασίας ανά προϊόν – στην δημιουργία συνολικά περισσότερων θέσεων εργασίας: όταν φτηναίνει, μέσω της καλυτέρευσης των μεθόδων παραγωγής, το προϊόν και περνά στην μαζική κατανάλωση. Όταν δεν έχει ακόμη επιτευχθεί αυτό το στάδιο, τότε η αυξημένη παραγωγικότητα οδηγεί σε κρίση το υφιστάμενο τρόπο παραγωγής, όπως δείχνει το παράδειγμα της υφαντουργίας στο τέλος του 18^{ου} αρχές του 19^{ου} αιώνα.

Στο τέλος της ανάπτυξης απειλεί επίσης πάλιν η κρίση (τώρα πάνω στο έδαφος της ίδιας της βιομηχανοποιημένης παραγωγής), όταν ξεπεραστεί το επεκτατικό στάδιο και οι διευρυμένες αγορές φθάνουν στο όριο του κορεσμού τους. Μπορεί όμως η ίδια επέκταση να τελεστεί και πάλιν σε άλλους κλάδους. Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα εκβιομηχανοποιήθηκαν ο ένας μετά τον άλλο οι τομείς της παλιάς βιοτεχνίας. Όλο και περισσότερα προϊόντα φθηνίζαν και οδηγούσαν τις αγορές σε έκρηξη. Αυτό το προτσές επιταχύνθηκε τόσο πολύ έτσι που οι βιοτέχνες που γίνονταν πλεονάζοντες εύρισκαν γρήγορα εργασία στην βιομηχανία, ως μισθωτοί τώρα, και γι' αυτό δεν είχαμε επανάληψη της μεγάλης κοινωνικής κρίσης των παλαιών υφαντουργών.

Όχι μόνο αντικείμενα της καθημερινότητας μπόρεσαν τώρα να αγοραστούν σε μεγάλη κλίμακα από τα φτωχότερα στρώματα: επίσης προϊόντα πολυτελείας που προηγούμενα καταναλώνονταν μόνο από τις «πάνω δέκα χιλιάδες», πέρασαν στη μαζική κατανάλωση. Μάλιστα ο Μαρξ χαρακτήρισε αυτό το γενικό φτήναιμα των βιομηχανικά παραγομένων εμπορευμάτων ως μια «πολιτιστική επίδοση» του καπιταλισμού.

Έτσι οι κρίσεις φαίνονταν να είναι μόνο επώδυνα περάσματα σε νέες ώσεις βιομηχανικής άνθισης. Τι συμβαίνει όμως όταν εκβιομηχανοποιούνται όλοι οι κλάδοι της παραγωγής και φθάνουν όλοι το όριο κορεσμού στην επέκταση των αγορών τους;

Η οικονομική ανάπτυξη φαινόταν να αναιρεί επίσης και αυτό τον φόβο. Και τούτο διότι η βιομηχανία δεν απορρόφησε μόνο τους παλιούς βιοτεχνικούς κλάδους παραγωγής, αλλά δημιούργησε επίσης η ίδια εντελώς νέους κλάδους παραγωγής, δημιούργησε προϊόντα που δεν υπήρχαν προηγούμενα, όπως και τις ανάγκες γι' αυτά.

Στην παραπέρα πορεία όμως, το προτσές της ανόδου της παραγωγικότητας, της επέκτασης και του κορεσμού των αγορών, της δημιουργίας νέων αναγκών και νέας επέκτασης, φαινόταν ότι έφθασε σ' ένα απόλυτο όριο.

Τότε εμφανίστηκε μια νέα θεωρία των οικονομολόγων Joseph Sehumpeter και Nikolai Kondratieff, η θεωρία των λεγόμενων «μακρών κυμάτων» ("lange wellen") στην κυκλική ανάπτυξη της σύγχρονης καπιταλιστικής οικονομίας. Σύμφωνα με αυτή την θεωρία, ναι μεν φθάνει ένας ορισμένος συνδυασμός βιομηχανιών το ιστορικό όριο κορεσμού του, γερνά και αρχίζει να συρρικνώνεται μετά από μια φάση θυελλώδους επέκτασης: όμως καινοτόμοι επιχειρηματίες δημιουργούν νέα προϊόντα, νέες μεθόδους και νέες βιομηχανίες, οι οποίες απελευθερώνουν το κεφάλαιο από τις παλιές νεκρές βιομηχανίες και του προσφέρουν μια νέα τεχνολογική υπόσταση.

Το χαρακτηριστικό παράδειγμα γι' αυτή την γέννηση και εισαγωγή ενός νέου μεγάλου κύματος είναι η αυτοκινητοβιομηχανία.

Ήδη το 1886 ο γερμανός μηχανικός Garl Benz κατασκεύασε το πρώτο αυτοκίνητο: όμως μέχρι τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ήταν ένα πολύ ακριβό προϊόν πολυτελείας το οποίο απευθύνεται σε μερικούς πλούσιους επιχειρηματίες, περίπου όπως σήμερα ένα ιδιωτικό αεροπλάνο. Πολύ γρήγορα εμφανίζεται ο επιχειρηματίας Henry Ford. Η προσφορά του δεν ήταν το ίδιο το αυτοκίνητο, αφού το

βρήκε ήδη έτοιμο, αλλά μια νέα μέθοδος παραγωγής. Στον 19^ο αιώνα, η παραγωγικότητα αυξήθηκε κυρίως εξ' αιτίας της εκβιομηχανοποίησης των βιοτεχνικών κλάδων παραγωγής, με την χρησιμοποίηση των μηχανών. Μέσα στα πλαίσια της ίδιας της βιομηχανίας δεν έδιδαν ακόμη καμιά ιδιαίτερη σημασία. Μόλις μετά το 1900 ανέπτυξε ο αμερικανός μηχανικός Frederick Taylor ένα σύστημα της «επιστημονικής οικονομίας της επιχείρησης», με σκοπό την υποδιαίρεση των μεμονωμένων ατομικών διαδικασιών της εργασίας και την αύξηση της αποδοτικότητάς τους.

Ο Henry Ford ανακάλυψε με τη βοήθεια αυτού του συστήματος νέα αποθέματα και εφεδρείες της παραγωγικότητας στην οργάνωση του προτσές παραγωγής. Το προτσές της εργασίας έγινε «ροηκό» και λίγο αργότερα εισήχθη και ο κυλιόμενος υμάντας· μια μέθοδο την οποία ο Ford παρέλαβε από τα σφαγεία του Σικάγο. Τα αποτελέσματα ήταν εκπληκτικά. Ενώ μέχρι τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο το δυναμικό παραγωγής ενός μεσαίου μεγέθους εργοστασίου αυτοκινήτων ήταν 10,000 τον χρόνο, ο Ford κατασκεύασε στο νέο εργοστάσιο του, στο Detroit, το 1914 τον φανταστικό αριθμό των 248,000 αυτοκινήτων του φημισμένου "Modell T". Οι νέες μέθοδοι ήταν μια δεύτερη βιομηχανική επανάσταση.

Ναι μεν αυτή η «φορντιστική» επανάσταση ήρθε πολύ αργά για να μπορέσει να εμποδίσει την παγκόσμια οικονομική κρίση (1929-1933), η οποία προκλήθηκε από τα επακόλουθα του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, από τις νέες τεχνικές και τις νέες μεθόδους παραγωγής που οδήγησαν στη πτώχευση και το κλείσιμο των παλιών επιχειρήσεων, και από την κατάρρευση του παγκόσμιου εμπορίου. Όμως μετά το 1945, συνεπικουρούμενο και από την θεωρία του Keynes για την κρατική επέμβαση στην εθνική οικονομία, ήρθε το «μακρό κύμα» της βιομηχανικής μαζικής παραγωγής αυτοκινήτων, οικιακών συσκευών, ηλεκτρονικών μηχανημάτων ψυχαγωγίας κλπ. Ακριβώς σύμφωνα με το παλιό δείγμα, μόνο σε πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις· η αύξηση της παραγωγικότητας δημιούργησε ένα τεράστιο αριθμό νέων θέσεων εργασίας, διότι η διεύρυνση των αγορών για αυτοκίνητα, ψυγεία, τηλεοράσεις κλπ. έκαναν αναγκαία περισσότερη εργασία από εκείνη που εξοικονομήθηκε ανά προϊόν μέσω των «φορντιστικών» μεθόδων.

Στην δεκαετία του '70 όμως, οι φορντιστικές βιομηχανίες εξάντλησαν τη δυναμικότητα τους και έφθασαν ήδη στο ιστορικό όριο κορεσμού τους. Από εκείνο τον καιρό ζούμε στον αστερισμό της τρίτης βιομηχανικής επανάστασης που βασίζεται στην μικροηλεκτρονική και την πληροφορική. Πράγματι, και σύμφωνα με την θεωρία των «μακρών κυμάτων», τα νέα προϊόντα μπήκαν στην ίδια διαδικασία του φτηναίματος, όπως προηγούμενα τα αυτοκίνητα και οι τηλεοράσεις: το κομπιούτερ μετατράπηκε γρήγορα από μια ακριβή συσκευή για τις μεγάλες επιχειρήσεις, σε ένα προϊόν της μαζικής κατανάλωσης. Όμως αυτή τη φορά δεν ήρθε το μπουμ των θέσεων εργασίας. Και τούτο επειδή για πρώτη φορά στην ιστορία του καπιταλισμού εξοικονομείται μέσω μιας νέας τεχνολογίας, απόλυτα περισσότερη εργασία από εκείνη που χρειάζεται επιπλέον για τα νέα προϊόντα που κυκλοφορούν στην διευρυμένη πια αγορά. Στην τρίτη βιομηχανική επανάσταση το δυναμικό και η ικανότητα του εξορθολογισμού είναι μεγαλύτερα από το δυναμικό και την ικανότητα της επέκτασης των αγορών. Δεν επιτυγχάνεται το προηγούμενο αποτέλεσμα μιας επεκτατικής φάσης που δημιουργεί εργασία.

Η μαζική ανεργία της πρώιμης εκβιομηχανοποίησης επιστρέφει όμως δεν περιορίζεται πλέον σε ένα κλάδο παραγωγής αλλά επεκτείνεται σε όλες τις βιομηχανίες και σε ολόκληρο τον πλανήτη. Έτσι, το ίδιο το επιχειρηματικό συμφέρον δηλαδή η αρχή της κατανάλωσης «αφηρημένης εργασίας» με σκοπό το κυνηγητό του κέρδους και της συσσώρευσης του κεφαλαίου ως αυτοσκοπός οδηγείται ad absurdum.

Είναι καιρός, μετά από 200 και πλέον χρόνια καπιταλιστικοποίησης, να χρησιμοποιηθεί επιτέλους η αύξηση της παραγωγικότητας με τέτοιο τρόπο, έτσι που όλοι να εργάζονται λιγότερο και να ζουν

καλά. Όμως το σύστημα της οικονομίας της αγοράς δεν έγινε γι' αυτό τον σκοπό. Πρέπει πάντοτε και υποχρεωτικά να μετατρέπει την επί πλέον παραγωγικότητα σε επιπλέον παραγωγή, από την μια μεριά, και σε ανεργία από την άλλη μεριά. Οι οικονομολόγοι δεν θέλουν να καταλάβουν, πόσο μάλλον να αποδεχθούν, ότι η τρίτη βιομηχανική επανάσταση έχει μια νέα ποιότητα, στην οποία δεν ισχύουν πλέον οι θεωρίες του Sehumpeter και του Kondratieff. Έτσι περιμένουν ακόμη μάταια το «μακρύ κύμα» της μικροηλεκτρικής. Περιμένουν τον Γκοντό.

Η τρίτη βιομηχανική επανάσταση απολύει την εργασία

Οι οικονομολόγοι θεωρητικοί γνώριζαν εδώ και καιρό την υφέρπουσα τάση της αντικατάστασης της ζωντανής εργασίας από την τεχνολογία. Μάλιστα, ήταν προβλεπτή μια κατάσταση πλήρους αυτοματοποίησης με ένα τεράστιο δυναμικό παραγωγικότητας. Αυτή όμως η ιδέα δεν αντιμετωπιζότο κατ' ανάγκη ως αρνητική επειδή η πραγματοποίηση της φαινόταν να γίνεται στο μακρινό μέλλον.

Όταν, αρχές του 20^{ου} αιώνα, ξεκίνησε με τον Henry Ford η 2^η βιομηχανική επανάσταση, υπήρχε κάτι σαν μια ανείπωτη σιγουριά ότι, παρ' όλη την ορθολογικοποίηση μέσω του κυλιόμενου υμάντα και της «επιστήμης της εργασίας» του Teylor, η ανθρώπινη εργατική δύναμη δεν θα μπορούσε σε καμιά περίπτωση να αποβληθεί από το προτσές παραγωγής σε μεγάλη κλίμακα.

Οι άνθρωποι ναι μεν συνέδεσαν τη μαζική ανεργία κατά την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 με τις νέες τεχνικές και τις νέες διαδικασίες, αλλά ήταν σαφώς πέραν των προσλαμβάνουσων παραστάσεων τους και των αντιλήψεων της εποχής, να μπορέσουν να σκεφτούν ότι η κρίση του καπιταλισμού ήταν βασική, ουσιαστική «κρίση της κοινωνίας της εργασίας» και άρα κρίση της «αφηρημένης εργασίας».

Και τούτο διότι οι άνθρωποι είχαν ήδη εσωτερικεύσει και αποδεχθεί την εθελοντική σκλαβιά κάτω από τον ζυγό ανωνύμων αγορών. Ο κύριος λόγος που οδηγεί σ' αυτή την εθελοντική σκλαβιά είναι πάντοτε εκείνος ο «βουβός εξαναγκασμός των οικονομικών σχέσεων» (Μαρξ: «Το κεφάλαιο», τομ. 1, σελ. 762), που αναγκάζει τους ανθρώπους, οι οποίοι είναι ήδη απογυμνωμένοι απ' όλα τα καθοριζόμενα από αυτούς μέσα και κοινωνικές σχέσεις, να παραδίνονται σε μια απεχθή μορφή δραστηριότητας, διότι αλλιώς θα αποκοπούν από τους όρους της ύπαρξης τους. Θα είναι μετέωροι και στην πορεία θα πεθάνουν.

Εσωτερικευμένη δεν είναι τόσο πολύ η «αφηρημένη εργασία» ως τέτοια, αλλά η πηγάζουσα από αυτήν γενική κυκλοφορία του «κερδίζειν χρήμα» και του ανταγωνισμού. Γι' αυτό το κύριο πρόβλημα σήμερα, στην εποχή της κρίσης, συνίσταται στο ότι οι «πλεονάζοντες», αποβάλλονται από το σύστημα του «κερδίζειν χρήμα» και του ανταγωνισμού, χωρίς αυτό το σύστημα να σταματά να είναι όρος και προϋπόθεση της ύπαρξής τους.

Ξεφεύγει εντελώς από τους οικονομολόγους και κοινωνιολόγους το γεγονός ότι ο επιχειρηματικός εξορθολογισμός είναι από τη φύση του, ανίκανος να μεταφράσει την αυτοματοποίηση σε μια αντίστοιχη μείωση της «αφηρημένης εργασίας». Συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο, επειδή ο επιχειρηματικός υπολογισμός κάνει ακόμη και τους τελευταίους εναπομείναντες εργάτες να κατασκοτώνονται στη δουλειά, ενώ ταυτόχρονα αποβάλλει τους «πλεονάζοντες» και στην πραγματικότητα τους αφαιρεί κάθε δυνατότητα να αναπαράγουν την ύπαρξή τους.

Αυτή είναι η λογικά μοναδική δυνατή μορφή πορείας της αυτοματοποίησης στον καπιταλισμό: η μαζική ανεργία εδώ δεν σημαίνει ποτέ μαζική δημιουργική σχόλη αλλά μαζική φτώχεια και στην πορεία μάλιστα οδηγεί στον μαζικό θάνατο. Είναι ακριβώς αυτή η λογική που εκδηλώνεται στην επιφάνεια σε μια προχωρημένη αυτοματοποίηση και θέτει εκτός λειτουργίας τον μέχρι τότε μηχανισμό ισοστάθμισης της βιομηχανικής ανάπτυξης, δηλαδή τον μηχανισμό της συνεχούς

επέκτασης της αγοράς που έχει σαν αποτέλεσμα την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

Έτσι η σημερινή κοινωνική και οικονομική κρίση δεν είναι πλέον μια παροδική κρίση αλλά η κρίση μιας πραγματικής ιστορικής κατάρρευσης του συστήματος διότι η «εργασία» η οποία σβήνει και σώνεται δεν είναι τίποτ' άλλο από την φετιχιστική ουσία του ίδιου του κεφαλαίου. Όμως στους αστούς ιδεολόγους, στα αστικά ιδρύματα, στην δημόσια κοινή γνώμη, ακόμη και στη μάζα των μισθωτών εργατών, οι οποίοι, όλοι μαζί, είναι διαποτισμένοι μέχρι τον μυελό των οστών από την εξυπηρέτηση της καπιταλιστικής μηχανής και θεωρούν ότι η προϋπόθεση και ο όρος της ύπαρξης τους εξαρτάται από αυτήν, ήταν και είναι μέχρι σήμερα, αδύνατον να περάσει από το μυαλό τους μια τέτοια σκέψη.

Παρ' όλο τούτο υπήρξαν μεμονωμένες φωνές οι οποίες προειδοποιούσαν για μια νέα, ισχυρή και ανείπωτη κοινωνικοοικονομική καταστροφή του καπιταλισμού ως επακόλουθο της αυτοματοποίησης, έστω κι αν τους ήταν ξένη η εσωτερική σχέση (και η ουσιαστική ταυτότητα) της «εργασίας», του χρήματος και του κεφαλαίου, γι' αυτό και τα επιχειρήματα τους ήταν κυρίως ηθικής φύσης. Στην πρώτη θέση είναι ο Nobert Wiener (1894-1964), η πιο εξέχουσα φυσιογνωμία ανάμεσα στους ιδρυτές της Κυβερνητικής. Στην πρώτη έκδοση του φημισμένου βιβλίου του «Κυβερνητική» (1948) προβλέπει ριζικές συνέπειες και δείχνει να είναι βαθιά απαισιόδοξος, διότι ο ίδιος γνώριζε περισσότερα για τι πράγμα μιλούσε – τα δυναμικά της αυτοματοποίησης – από τους σπουδασμένους οικονομολόγους και κοινωνιολόγους.

Λέει ο Wiener:

«Όταν σκέφτεται κανείς την στιγμή που θα ολοκληρωθεί αυτή η επανάσταση [η σημερινή 3^η βιομηχανική επανάσταση] τότε... το ανθρώπινο ον... δεν θα έχει τίποτα να πωλήσει που θα άξιζε κάποιο ποσό χρήματος. Η απάντηση σ' αυτή την περίπτωση είναι φυσικά ότι πρέπει να έχουμε μια κοινωνία η οποία θα βασίζεται πάνω σε ανθρώπινες αξίες και όχι πάνω στην αγορά και την πώληση. Για να επιτύχουμε αυτή την κοινωνία χρειαζόμαστε μια σειρά από σχεδιασμούς και αγώνες... Το καλύτερο που μπορούμε να κάνουμε είναι να προσπαθήσουμε να συμβάλουμε στο να καταλάβουν μεγάλες μάζες ανθρώπων την κατάσταση και την κατεύθυνση της τωρινής εργασίας... Αυτά τα γράφω το 1947 και πρέπει να πω ότι υπάρχει μια πολύ αδύνατη ελπίδα...» (Wiener: «Κυβερνητική», 1992/1948, σελ. 59).

Κάνοντας μια αναδρομή στην οικονομική ιστορία του καπιταλισμού μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι: η 1^η βιομηχανική επανάσταση χαρακτηριζότο από την αξιοποίηση του κάρβουνου και της δύναμης του ατμού, η οποία προκάλεσε την καταστροφή των παραδοσιακών βιοτεχνών παραγωγών· η 2^η βιομηχανική επανάσταση βασιζόταν στον κινητήρα εσωτερικής καύσης, τον ηλεκτρισμό, στον κυλιόμενο ιμάντα και στην επιχειρηματική «επιστήμη της εργασίας» που οδήγησαν στην μεταπολεμική φορντιστική άνθιση («οικονομικό θαύμα»)· η 3^η βιομηχανική επανάσταση που έχει την τεχνολογική της βάση στην ηλεκτρονική και την πληροφορική είναι λογικό να συμπεράνουμε ότι θα οδηγήσει σε μια ποιοτικά νέα βαθμίδα την μαζική ανεργία και με αυτό σε μια συνολική θεμελιακή κρίση του συστήματος της εμπορευματοπαραγωγής.

Η απαισιοδοξία του Wiener σε σχέση με τις τεχνολογικές δυνατότητες της εφαρμογής της μικροηλεκτρονικής και της πληροφορικής στην παραπέρα ανάπτυξη της παραγωγής, ότι δεν θα μπορούσε πλέον να είναι συμβατή με τον κυρίαρχο τρόπο παραγωγής που βασίζεται στις «αγορές εργασίας», ήταν δικαιολογημένη.

Αντίθετα, η συνδικαλιστική οπτική, όπως και εκείνη πολλών προοδευτικών δυνάμεων, για το μέλλον χαρακτηριζότο και συνεχίζει να χαρακτηρίζεται από μια αισιοδοξία που βασίζεται στην ελπίδα ότι θα μπορούσαν να συμμετέχουν και να χειριστούν θετικά τη νέα εποχή του εξορθολογισμού και της

αυτοματοποίησης.

Γίνεται λοιπόν απ' όλες τις πλευρές έντονη προσπάθεια να αγνοηθούν όλες οι καπιταλιστικές οικονομικές προϋποθέσεις, όροι και συνάφειες. Κατανοούν την 3^η βιομηχανική επανάσταση, που βρίσκεται σε εξέλιξη, μόνο κάτω από την οπτική του φορντιστικού μπουμ των προηγούμενων δεκαετιών και άρα ως την προέκτασή του. Τέτοιες προσδοκίες έτρεφαν επίσης και πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες. Όλοι αυτοί παραβλέπουν ή αγνοούν την καπιταλιστική λογική και γι' αυτό συνδέουν άμεσα την «τεχνολογική πρόοδο» με τον «χρόνο εργασίας», ότι δηλαδή η «τεχνολογική πρόοδος» οδηγεί υποχρεωτικά στην μείωση του «χρόνου εργασίας». Αυτή η προσπάθεια τους συνοδεύεται από μια διαστρέβλωση ακόμη και της κοινωνικής ιστορίας της ανθρωπότητας, όταν ισχυρίζονται ότι οι άνθρωποι, εδώ και χιλιάδες χρόνια, ανάλωναν όλο το χρόνο της ζωής τους στην «εργασία»· όμως η αλήθεια είναι ακριβώς η αντίθετη περίπτωση: μόνο ο καπιταλισμός ανέπτυξε την παράλογη τάση να αυξάνει την παραγωγικότητα ως αυτοσκοπό και με αυτό τον τρόπο να μετατρέψει ολόκληρο το χρόνο της ζωής των ανθρώπων σε «εργασία».

Ακριβώς αυτή είναι η *differentia specifica* του καπιταλισμού δηλαδή αυτό που τον χαρακτηρίζει και τον κάνει να ξεχωρίζει από όλους τους άλλους τρόπους παραγωγής. Η εκμετάλλευση του ανθρώπου από άνθρωπο υπήρχε από τον καιρό που υπάρχουν τάξεις. Στους προκαπιταλιστικούς κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς όμως το πλεόνασμα, το οποίο ιδιοποιούνται οι εκάστοτε κυρίαρχες τάξεις, καταναλώνετο με τη μορφή των πυραμίδων, των ιερατειών, των πολέμων, των παρθενώνων, των γιορτών, στην φεουδαρχία με τη μορφή των παλατιών, των ακολουθιών κλπ.

Αντίθετα, στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, το πλεόνασμα χρησιμοποιείται για να κάνει παραπάνω πλεόνασμα. Το χρήμα, που είναι η κοινωνική μορφή και ύπαρξη του πλούτου, δεν υπάρχει για να καταναλώνεται, αλλά για να κάνει περισσότερο χρήμα σε μια ακατάπαυστη διαδικασία-κίνηση, δηλαδή με την μορφή της αυτοκίνησης του ως αυτοσκοπός (Το κεφάλαιο, τόμ. πρώτος, σελ. 143, 164). Βεβαίως το χρήμα αυτό καθεαυτό δεν έχει την ιδιότητα να παράγει από τον εαυτό του παραπάνω χρήμα «όπως η αχλαδιά που έχει την ιδιότητα να παράγει αχλάδια» (Μαρξ: «Το κεφάλαιο», τομ. 3, σελ. 494), ούτε απόκτησε την «απόκρυφη ιδιότητα να αυτοαναπαράγεται και να αυτοαυξάνεται» (στο ίδιο σελ. 497). Αυτό που κάνει το χρήμα να αυτοαξιοποιείται και να αυτοαυξάνεται είναι η κατανάλωση και εκμετάλλευση εργατικής δύναμης, αφηρημένης εργασίας που παράγει αξία, ενσάρκωση της οποίας είναι το χρήμα.

Τις τρεις βιομηχανικές επαναστάσεις μπορεί να τις χαρακτηρίσει κανείς με βάση την δραστηριότητα στη διαδικασία παραγωγής έτσι: το κύριο χαρακτηριστικό περιεχόμενο της 1^{ης} βιομηχανικής επανάστασης συνίστατο στο ότι αντικατέστησε την ανθρώπινη μυϊκή δύναμη με την μηχανική δύναμη· το χαρακτηριστικό της 2^{ης} βιομηχανικής επανάστασης συνίστατο στον «εξορθολογισμό» ή ρομποτικοποίηση της ανθρώπινης εργατικής δύναμης που δρα στο σύστημα των μηχανών· το κεντρικό χαρακτηριστικό της 3^{ης} βιομηχανικής επανάστασης μπορεί να είναι μόνο ότι κάνει την ανθρώπινη εργατική δύναμη στη βιομηχανική διαδικασία παραγωγής, πλεονάζουσα.

Αυτό που αποτελεί τον πυρήνα της κρίσης που προκλήθηκε από την 3^η βιομηχανικής επανάσταση είναι ακριβώς ο εξορθολογισμός με την ευρύτερη έννοια. Σ' αυτήν ανήκει η αυτοματοποίηση του προτσές παραγωγής και η αραίωση και απλοποίηση των οργανωτικών γραμμών, πράγμα που οδηγεί στην αποβολή εργατικής δύναμης σε μεγάλο μέγεθος. Αυτή η αποβολή, που προκαλείται από μια κάθετη άνοδο της παραγωγικότητας, υπερβαίνει την ικανότητα του κεφαλαίου να αφομοιώνει και να αξιοποιεί ζωντανή εργασία σε επιχειρηματικά προτσές παραγωγής.

Η μαζική ανεργία η οποία αυξάνεται, από τις αρχές της δεκαετίας του '80, ραγδαία, παράλληλα με την ανάπτυξη της μικροηλεκτρονικής επανάστασης, ανέδειξε ένα χαρακτηριστικό το οποίο έπρεπε να ανησυχήσει βαθειά την καπιταλιστική συνείδηση: η ανεργία έγινε δομική διότι αυξάνεται μόνιμα

ανεξάρτητα από τον κύκλο της συγκυρίας. Αυτό το πρόβλημα έγινε το κύριο κοινωνικό πρόβλημα μιας παγκόσμιας διαρκούς κρίσης το οποίο υπερκάλυψε όλα τ' άλλα προβλήματα.

Πολλοί φιλόσοφοι, κοινωνιολόγοι και οικονομολόγοι βλέπουν ήδη τις αρνητικές συνέπειες από την επαπειλούμενη κατάρρευση των αγορών εργασίας. Οι περισσότεροι από αυτούς θεωρούν ότι το εγκυμονούν καταστροφές πρόβλημα προκαλείται από «την τεχνολογία». Βέβαια έχουν δίκαιο όταν μιλούν για τον «ολοκληρωτισμό των εργαλείων»· αυτό όμως αληθεύει μόνο επειδή σ' αυτά τα «εργαλεία» οι παραγωγικές δυνάμεις είναι ήδη συνδεδεμένες με την ειδική καπιταλιστική μορφή της οποίας η λογική δεν είναι αυτή καθαυτή «τεχνολογικής υφής» αλλά είναι η οικονομική λογική της κατανάλωσης «αφηρημένης εργασίας». Δεν είναι πλέον πιστευτός ο ισχυρισμός ότι οι «μηχανές που εξοικονομούν εργασία» αυτές καθαυτές σπρώχνουν μαζικά τους ανθρώπους στην αθλιότητα εξαιτίας καθαρά «τεχνολογικών» λόγων. Αυτό δεν μπορεί να προέρχεται από την τεχνολογία ως τέτοια αλλά μόνο από την μορφή της κοινωνικής οργάνωσης η οποία οδηγεί την τεχνολογική ανάπτυξη σε τέτοιες παράλογες συνέπειες.

Οι ιδεολόγοι του καπιταλισμού δεν σκέφτονται ούτε στο όνειρό τους να εισηγηθούν μια σύνδεση της τεχνολογικής προόδου με περισσότερησχόλη για όλους, με πλήρη συμμετοχή όλων στους καρπούς της τόσο υψηλής παραγωγικότητας. Αυτό το μοναδικά νούσιμο συμπέρασμα είναι απόλυτα αδύνατον πάνω στο έδαφος του επιχειρηματικού εξορθολογισμού.

Οι άνθρωποι μπορούν να ρυθμίζουν τις υποθέσεις τους επίσης χωρίς τον εξωτερικό εξαναγκασμό αποξενωμένων μηχανισμών και καπιταλιστικών manager που κατά κανόνα έχουν διαταραγμένη συμπεριφορά και δρουν ωσάν να είναι κάτω από την επήρεια ναρκωτικών. Και δεν υπάρχει τίποτα πιο εύκολο από το να εξασφαλίσουμε την «βάση ύπαρξης των ανθρώπων» με το να χρησιμοποιούνται οι νέες παραγωγικές δυνάμεις πέραν της καπιταλιστικής λογικής και να διανέμονται τα προϊόντα εντελώς απλά, ανεξάρτητα από την «εργασιακή επίδοση» του καθενός. Για τους φιλελεύθερους θεωρητικούς όλ' αυτά φαίνονται να είναι «άλυτα ζητήματα» διότι δεν μπορούν να αντιληφθούν, ούτε θέλουν να αντιληφθούν, ότι είναι αδύνατον να βρεθούν καπιταλιστικές απαντήσεις σ' αυτά τα ζητήματα. Δεν μπορείς να βρεις λύσεις εξόδου από τα αδιέξοδα αναζητώντας αυτές τις λύσεις μέσα στα πλαίσια αυτών των αδιεξόδων.

Σε μερικούς φιλελεύθερους θεωρητικούς φαίνεται περίεργο και ανεξήγητο το πως και γιατί στην 3^η βιομηχανική επανάσταση «έχουν ανταλλαχθεί το μέσον και ο σκοπός». Αυτή όμως η αντιστροφή ισχύει γενικά από την αρχή, βρίσκεται στη λογική του καπιταλιστικού αυτοσκοπού που δεν είναι τίποτ' άλλο από την αυτοαξιοποίηση και αυτοαύξηση της αξίας – του χρήματος – του κεφαλαίου. Και είναι πράγματι άξιον απορίας, επειδή ακόμη και τυφλοί θα μπορούσαν να δουν και να καταλάβουν, ότι αυτό οφείλεται στον παράλογο αυτοσκοπό του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, ο οποίος φαίνεται ολοκάθαρα σήμερα, κάτω από τις συνθήκες του μικροηλεκτρονικού εξορθολογισμού. Αυτοί όμως επιμένουν: φταίει άμεσα «η τεχνολογία». Λένε: «ενώ παλαιότερα ο σκοπός της εργασίας ήταν να ικανοποιεί ανάγκες μέσω της παραγωγής, σήμερα υπάρχει η ανάγκη για θέσεις εργασίας. Η δημιουργία εργασίας έγινε καθήκον. Η εργασία η ίδια, έγινε προϊόν που πρέπει να παραχθεί». Στον καπιταλισμό δεν ήταν ποτέ αλλιώς.

Στο βαθμό που εγκαθιδρύθηκε η 3^η βιομηχανική επανάσταση εμφανίστηκε στην επιφάνεια αυτή η παράλογη κατάσταση πραγμάτων, δηλαδή το γεγονός ότι η «ίδια η εργασία» έγινε «προϊόν που πρέπει να παραχθεί». Αυτή όμως η παράδοξη κατάσταση δεν ώθησε τους θεωρητικούς να την εξετάσουν και να την ερευνήσουν κριτικά. Αντ' αυτού προβλήθηκε εκείνη η ανατριχιαστική αξίωση για «θέσεις εργασίας». Επειδή η υπέρβαση της καπιταλιστικής σχέσης, παρ' όλο τον ολοφάνερο παραλογισμό της, έχει a priori αποκλειστεί – και μάλιστα με την βουβή συμφωνία όλων των κοινωνικών στρατοπέδων – παρέμεινε μόνο μια επαναλαμβανόμενη σε τακτά χρονικά διαστήματα

αισιόδοξη προγνωστική του μέλλοντος για ένα νέο οικονομικό μπουμ.

Η βασική τους σκέψη συνίσταται απλά σε τούτο: η 3^η βιομηχανική επανάσταση θα οδηγήσει τελικά, το ίδιο όπως και οι δύο προηγούμενες, σίγουρα σε μια μεγάλη άνοδο της ανάπτυξης και της «απασχόλησης». Οι σοβαρές ρήξεις των δεκαετιών του '80 και '90, όπως και η συνδεδεμένη με αυτές μαζική ανεργία, θα έπρεπε να ήταν μόνο ένα παροδικό φαινόμενο μιας κρίσης μετάβασης και μεταμόρφωσης, όπως εκείνες που χαρακτήριζαν τις προηγούμενες δομικές ρήξεις. Σήμερα όμως που βρισκόμαστε στον έβδομο χρόνο του 21^{ου} αιώνα δεν βλέπουμε κανένα νέο οικονομικό μπουμ. Η αναμονή και η προσδοκία για ένα νέο «οικονομικό θαύμα» που θα προέλθει από την 3^η βιομηχανική επανάσταση αποδείχθηκε ως το περιμένοντας τον Γκοντό.

Ενώ σε κάθε ώση της μικροηλεκτρονικής ορθολογικοποίησης καταρρέουν και άλλα τμήματα των αγορών εργασίας, οι καπιταλιστικοί θεσμοί προσανατολίστηκαν προς μια μεγάλης διάρκειας διαχείριση της κρίσης η οποία απειλή να γίνει μόνιμη. Η αστική κοινή γνώμη, όπως και οι κυβερνήσεις και οι κρατικοί μηχανισμοί αρνούνται – παρά τα ολοφάνερα δεδομένα – να αντιληφθούν την «κρίση της κοινωνίας της εργασίας» στην πραγματική της εκρηκτική για το σύστημα, διάσταση. Φυσικά δεν μιλούν πλέον για μια νέα μακρόχρονη οικονομική άνοδο. Όμως δεν γίνεται ποτέ παραδοχή ότι ο καπιταλισμός γίνεται, κάτω από τις συνθήκες της μικροηλεκτρονικής επανάστασης, ανίκανος για την αναπαραγωγή της κοινωνίας.

Στο μεταξύ, ενώ τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, η πολιτική και η ακαδημαϊκή επιστημονική κοινότητα συζητούν «σχέδια λύσης» ή σκηνοθετούν μέτρα που μένουν χωρίς αποτέλεσμα, οι κυρίαρχοι θεσμοί προχωρούν σε όλο και πιο σκληρές κοινωνικές περικοπές ενάντια στο «πλεονάζων» ανθρώπινο υλικό.

Ενώ, όλο και περισσότερα εργοστάσια μειώνουν ή διακόπτουν την λειτουργία τους οι στατιστικές για την ανεργία είναι κατά κανόνα πλαστές. Δεν μπορεί πλέον κανείς να αρνηθεί ότι ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της γης, ζει ήδη εκτός του πλαισίου του καπιταλισμού και άρα εκτός της επίσημης κοινωνίας – πράγμα που σημαίνει ότι μόλις και φυτοζωεί. Δισεκατομμύρια άνθρωποι έχουν ριχθεί πίσω σε μια μίζερη οικονομία πάνω σε οικογενειακή βάση και είναι πέρα για πέρα ξεκομμένοι από καπιταλιστικά λειτουργούσες και διοικούμενες παραγωγικές δυνάμεις.

Το γενικό αποτέλεσμα είναι τούτο: η 3^η βιομηχανική επανάσταση προκάλεσε σε λιγότερο από δύο δεκαετίες την μεγαλύτερη παγκόσμια κρίση από το 1929. Στα καπιταλιστικά κέντρα επέστρεψε η μαζική ανεργία που νόμιζαν ότι ξεπεράστηκε τελεσίδικα σε δε την περιφέρεια κατάρρευσε ήδη, σε πολλές χώρες, μαζί με την «αφηρημένη εργασία» επίσης η χρηματική οικονομία. Και ακόμη δεν εξαντλήθηκε το δυναμικό της αυτοματοποίησης και της ορθολογικοποίησης της 3^{ης} βιομηχανικής επανάστασης.

Τίθεται το ερώτημα για την ιδιαίτερη ποιότητα της κρίσης της 3^{ης} βιομηχανικής επανάστασης σε σχέση με τις δύο προηγούμενες (1873 και 1929). Αυτή συνίσταται, όπως φαίνεται όλο και πιο καθαρά, σε μια τελική κινητοποίηση και όξυνση της καπιταλιστικής αυτοαντίθεσης. Ο μηχανισμός της ισοστάθμισης που εκδηλώθηκε μετά τις κρίσεις της 1^{ης} και της 2^{ης} βιομηχανικής επανάστασης δεν επέρχεται παρ' όλους τους εξορκισμούς. Εδώ αξίζει να αναφέρουμε ξανά πως λειτουργεί αυτός ο μηχανισμός ισοστάθμισης: η μείωση της αξίας, και με αυτήν της υπεραξίας, ανά εμπόρευμα, εξ αιτίας της μείωσης της παραγωγικής εργασίας, υπερ-ισοσταθμίζεται μέσω της ταυτόχρονης επέκτασης της συνολικής ποσότητας της εργασίας σε διευρυμένες πλέον αγορές.

Ναι μεν διαπιστώνεται ότι υπάρχει και αυτή τη φορά μια μείωση των τιμών των νέων ηλεκτρονικών τεχνολογιών και των προϊόντων τους και άρα μια μαζική αγορά και κατανάλωση αυτών των προϊόντων, αλλά δεν επέρχεται ένα αποτέλεσμα σε συσσώρευση του κεφαλαίου και σε «απασχόληση»

ανάλογο με εκείνο της εποχής του φορντισμού στη δεκαετία του '50, του '60 και του '70. Ο λόγος είναι πολύ απλός: η μικροηλεκτρονική κάνει πλεονάζουσα συνολικά πολύ περισσότερη «αφηρημένη εργασία» από εκείνη που μπορεί να δημιουργηθεί μέσω της μείωσης της τιμής των προϊόντων και της συνδεδεμένης με αυτή διεύρυνση των αγορών.

Η 1^η βιομηχανική επανάσταση κατέστρεψε κυρίως τους ανεξάρτητους βιοτέχνες παραγωγούς και τους έκανε μαζικά άνεργους με σκοπό να τους ενσωματώσει αργότερα σταδιακά στο σύστημα της φάμπρικας. Η 2^η βιομηχανική επανάσταση οδήγησε κατ' αρχήν στην παγκόσμια οικονομική κρίση (του 1929) – για πρώτη φορά μια μεγάλη ρήξη πάνω στο έδαφος του ίδιου του βιομηχανικού κεφαλαίου – και επιβλήθηκε, με την συμβολή και αξιοποίηση της θεωρίας του Keynes, μετά τον 2^ο Παγκόσμιο πόλεμο. Στην 3^η βιομηχανική επανάσταση, ο καπιταλισμός απολύει τα παιδιά του. Ο παγκόσμιος καπιταλισμός, κεντρικό σημείο του οποίου είναι το ταυτολογικό και αυτοσκοπικό προτσές επανασύνδεσης της κοινωνικής εργασίας στον ίδιο τον εαυτό της ή το προτσές της ακατάπαυστης μετατροπής της ζωντανής εργασίας σε νεκρή (χρήμα) ως αυτοσκοπός, οδήγησε τον εαυτό του ad absurdum.

Πριν από εκατόν πενήντα χρόνια, το 1857, ο Μαρξ σ' ένα υποκεφαλαίο του έργου του «Βασικές Γραμμές (Grundrisse) της πολιτικής οικονομίας» (σελ. 590-610) που φέρει τον τίτλο «Πάγιο κεφάλαιο και η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας. Μηχανές κλπ», παρακολουθώντας νοερά την πορεία και την κατάληξη των νόμων που διέπουν τον καπιταλισμό, ιδιαίτερα του νόμου της αξίας, που ο ίδιος ανακάλυψε, κάνει την πιο κάτω επιστημονική πρόβλεψη, που διαβάζοντας την κανείς νομίζει ότι γράφτηκε σήμερα για να περιγράψει και να ερμηνεύσει την τωρινή τελική κρισιακή κατάσταση του υπαρκτού καπιταλισμού:

«Εφόσον ο χρόνος εργασίας – η απλή ποσότητα εργασίας – γίνεται από το κεφάλαιο το μοναδικό καθοριστικό στοιχείο, τότε [σε κάποια φάση της καπιταλιστικής ανάπτυξης] η άμεση εργασία και η ποσότητα της παύουν να είναι το καθοριστικό στοιχείο στην παραγωγή και επομένως στην δημιουργία των αξιών χρήσης. Στην πραγματικότητα ανάγεται σε ένα ρόλο απαραίτητο βέβαια αλλά δευτερότερο συγκριτικά με την επιστημονική εργασία γενικά, την τεχνολογική εφαρμογή των φυσικών επιστημών και την γενική παραγωγική δύναμη που απορρέουν από την κοινωνική οργάνωση του συνόλου της παραγωγής..... Η μετατροπή του προτσές της παραγωγής από το απλό προτσές εργασίας σε ένα επιστημονικό προτσές που υποτάσσει τις δυνάμεις της φύσης.... εμφανίζεται σαν μια ιδιότητα σύμφυτη με το πάγιο κεφάλαιο σε αντίθεση με την ζωντανή εργασία. Από εκεί και πέρα η ατομική εργασία παύει να είναι παραγωγική.... Το κεφάλαιο μείωσε σε ένα μίνιμουμ – χωρίς να έχει εξάλλου την παραμικρότερη πρόθεση – την ανθρώπινη εργασία, το ξόδεμα δυνάμεων..... Η εργασία δεν παρουσιάζεται και τόσο σαν ένα συστατικό μέρος του προτσές παραγωγής. Ο άνθρωπος συμπεριφέρεται μάλλον σαν ένας επιτηρητής και ένας ρυθμιστής απέναντι στο προτσές παραγωγής.... Ο ίδιος ο εργάτης βρίσκει θέση δίπλα στο προτσές παραγωγής αντί να είναι ο κυριότερος συντελεστής του. Σ' αυτή την αναστάτωση εκείνο που εμφανίζεται σαν το υπόβαθρο της παραγωγής και του πλούτου δεν είναι ούτε η άμεση εργασία που πραγματοποιήθηκε από τον εργάτη, ούτε ο χρόνος που εργάζεται, αλλά η ιδιοποίηση από τον άνθρωπο της γενικής παραγωγικής δύναμης, της κατανόησης από αυτόν της φύσης και της ικανότητας του να την κυριαρχεί, αφού συγκρατηθεί σε ένα κοινωνικό σώμα..... Η κλοπή του χρόνου εργασίας του άλλου που πάνω σ' αυτήν στηρίζεται ο σημερινός πλούτος φαίνεται σαν μια άθλια βάση σε σχέση με την νέα βάση που δημιουργήθηκε και αναπτύχθηκε από την ίδια τη μεγάλη βιομηχανία.

Όσο η εργασία, στην άμεση μορφή της, παύει να είναι η κύρια πηγή πλούτου τότε ο χρόνος εργασίας παύει και πρέπει να πάψει να είναι το μέτρο του και επομένως η ανταλλαχτική αξία πρέπει να πάψει να είναι το μέτρο της αξίας χρήσης. Η υπερεργασία των μεγάλων μαζών έπαψε να είναι ο όρος ανάπτυξης του γενικού πλούτου.... Από αυτό το γεγονός, καταρρέει η παραγωγή που στηρίζεται στην

ανταλλακτική αξία και το άμεσο προτσές της υλικής παραγωγής βρίσκει τον αυτό του απογυμνωμένο από τη μικροπρεπή, μίζερη και ανταγωνιστική μορφή.....

Το κεφάλαιο είναι αυτό καθεαυτό μια αντίθεση σε προτσές: από το ένα μέρος ωθεί την μείωση του χρόνου εργασίας σε ένα μίνιμουμ και από το άλλο μέρος θέτει το χρόνο εργασίας σαν την μοναδική πηγή και το μοναδικό μέτρο του πλούτου. Επομένως μειώνει το χρόνο εργασίας κάτω από την αναγκαία του μορφή για να τον αυξάνει κάτω από τη μορφή του της υπερεργασίας. Επομένως θέτει, σε μια αυξανόμενη αναλογία, την υπερεργασία σαν τον όρο - πρόβλημα ζωής και θανάτου - της αναγκαίας εργασίας.

Από το ένα μέρος ξυπνάει όλες τις δυνάμεις της επιστήμης και της φύσης όπως και εκείνες της κοινωνικής συνεργασίας και κυκλοφορίας για να κάνει την δημιουργία πλούτου ανεξάρτητη (σχετικά) από το χρόνο εργασίας που χρησιμοποιείται γι' αυτόν. Από το άλλο μέρος έχει την απαίτηση να μετράει με όρους χρόνου εργασίας τις γιγάντιες κοινωνικές δυνάμεις που δημιουργήθηκαν έτσι και να τις φυλακίσει μέσα στα στενά αναγκαία όρια για την διατήρηση σαν αξίας της ήδη παραγμένης αξίας. Οι παραγωγικές δυνάμεις και οι κοινωνικές σχέσεις - απλές διαφορετικές πλευρές της ανάπτυξης του κοινωνικού ατόμου - εμφανίζονται να είναι και είναι για το κεφάλαιο μόνο μέσο για να μπορεί να παράγει από την περιορισμένη βάση του. Αλλά, στην πραγματικότητα, υπάρχουν οι υλικοί όροι που μπορούν να καταστρέψουν αυτή τη βάση» (Grundrisse, 1983, σελ. 596-602).

Τέτοιες αναφορές, όπου ο Μαρξ δίνει σαν αιτία για την τελικά αναπόφευκτη αυτοκατάρρευση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, την απόλυτη απομάκρυνση και αποβολή της ζωντανής εργατικής δύναμης από το βιομηχανικό προτσές παραγωγής, κάτι που σημαίνει την συρρίκνωση της συνολικής κοινωνικής παραγμένης μάζας της αξίας και του κέρδους, βρίσκουμε και στο «Κεφάλαιο» ιδιαίτερα στον τρίτο τόμο. Παραθέτουμε ένα απόσπασμα:

«Το αληθινό όριο της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής είναι το ίδιο το κεφάλαιο, είναι το γεγονός ότι το κεφάλαιο και η αυτοαξιοποίηση του εμφανίζονται σαν αφετηρία και τέρμα, σαν κίνητρο και σκοπός της παραγωγής, ότι η παραγωγή είναι μόνο παραγωγή για το κεφάλαιο και όχι αντίστροφα, ότι δηλαδή τα μέσα παραγωγής είναι απλά μέσα για μια διαρκώς διευρυνόμενη διαμόρφωση του προτσές της ζωής για την κοινωνία των παραγωγών. Τα όρια, μέσα στα οποία μόνο μπορούν να κινηθούν η διατήρηση και η αξιοποίηση της κεφαλαιακής αξίας οι οποίες βασίζονται στην απαλλοτρίωση και την πτώχευση της μεγάλης μάζας των παραγωγών, τα όρια αυτά βρίσκονται γι' αυτό διαρκώς σε αντίθεση με τις μεθόδους παραγωγής που είναι υποχρεωμένο να χρησιμοποιήσει το κεφάλαιο για το σκοπό του και που τείνουν προς απεριόριστη αύξηση της παραγωγής, προς την παραγωγή σαν αυτοσκοπό, προς την απεριόριστη ανάπτυξη των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας. Το μέσο - απεριόριστη ανάπτυξη των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας - έρχεται σε διαρκή σύγκρουση με τον περιορισμένο σκοπό της αξιοποίησης του υπάρχοντος κεφαλαίου. Αν λοιπόν ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής είναι ένα μέσο ιστορικής σημασίας για την ανάπτυξη της υλικής παραγωγικής δύναμης και για την δημιουργία της αντίστοιχης σ' αυτήν παγκόσμιας αγοράς, αποτελεί ταυτόχρονα τη μόνιμη αντίθεση ανάμεσα σ' αυτό το ιστορικό του καθήκον και στις αντίστοιχες του κοινωνικές σχέσεις παραγωγής». («Το Κεφάλαιο», Τρίτος τόμος, σελ. 316).

Ο καπιταλισμός εξαρτάται λοιπόν από το αν μπορεί να δημιουργείται κεφάλαιο, από το αν μπορεί να αυτοαξιοποιείται η αξία. Αν αυτό δεν μπορεί πλέον να είναι εγγυημένο, τότε ο καπιταλισμός φθάνει στο ιστορικό του όριο.

Οκτώβρης 2007

—

Σημειώσεις

1. Όλα τα αποσπάσματα και οι αναφορές από τους τρεις τόμους του *Κεφαλαίου* και τις *Θεωρίες για την Υπεραξία* είναι από τις σχετικές εκδόσεις της Σύγχρονης Εποχής. Τα αποσπάσματα και οι αναφορές από τα *Grundrisse* είναι από την Γερμανική Έκδοση των Απάντων των Μαρξ-Ένγκελς, τόμος 42. (Dietz Verlag Berlin, 1983). Στα σχετικά αποσπάσματα σημειώνονται στην παρένθεση όπου έγινε κατορθωτό, οι αντίστοιχες σελίδες της Ελληνικής Έκδοσης των *Grundrisse* του Στοχαστή.
2. Όλα τα κείμενα αντλούν ιδέες από το έργο της Γερμανικής Θεωρητικής Σχολής της Κριτικής της Αξίας (*Wertkritik*) όπως έχει δημοσιευτεί στα περιοδικά *Krisis* και *Exit!* και στα βιβλία των Robert Kurz, Norbert Trenkle, Ernst Lohoff και άλλων. Στις περιπτώσεις που γίνεται ελεύθερη μετάφραση άρθρων αυτό δηλώνεται από την αναφορά στον τίτλο «σύμφωνα με τον Robert Kurz».

Χρειάζεται Αγγλική Μετάφραση, Χρειάζεται Τούρκικη Μετάφραση, Με τον Μαρξ Πέραν του Μαρξ (Ιστοσελίδα), Ηλεκτρονικά Άρθρα, Δεκαετία 2010-2019, 2016, Απροσδιόριστη Τοποθεσία

From:

<https://movementsarchive.org/> - Κυπριακό Κινηματικό Αρχείο

Cyprus Movements Archive

Kıbrıs Sosyal Hareket Arşivi

Permanent link:

<https://movementsarchive.org/doku.php?id=el:digital:metonmarx:productivity>

Last update: **2025/09/18 10:37**

